

UOT 82:316.3

HÜSEYN HƏŞİMLİ

ƏLƏKBƏR QƏRİB NAXÇIVANLININ İLK HEKAYƏLƏRİ

Məqalə unudulmuş ədib Ələkbər Qərib Naxçıvanlının yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Ə.Q.Naxçıvanlı iyirminci əsr Azərbaycan ədəbiyyatında sentimentalizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun nəsr əsərləri ideya-bədii mükəmməlliyi ilə diqqəti çəkir.

Ə.Q.Naxçıvanlı bədii yaradıcılığa Qori Müəllimlər Seminariyasında 1909-1913-cü illərdə təhsil aldığı vaxtlarda başlamışdır. Məqalədə onun həmin illərdə yazdığı ilk hekayələr təhlilə cəlb olunmuşdur. Yazıcının "Zavallı Leyla xala", "Bacı və qardaş" kimi hekayələrinin mövzu, ideya, sənətkarlıq xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmiş, səciyyəvi məqamlar müəyyənləşdirilmişdir. Hekayələrdə nəcib humanist duyğuların, ülvi hisslərin təqdimi əsas yer tutur. Bu əsərlərdə folkloradan, xüsusən xalq nəğmələrindən istifadə məsələlərinə də diqqət yetirilmişdir. Müəllifin yığcam süjet daxilində obraz yaratmaq məharəti, surətlərin qəlb aləmini, hissiyyat və duyğularını məharətlə təsvir etməsi də bu əsərlərin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Ələkbər Qərib Naxçıvanlının "Zavallı Leyla xala", "Bacı və qardaş" kimi hekayələri həm də Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının diqqətəlayiq nümunələrindən sayıla bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, bədii nəsr, Naxçıvan ədəbi mühiti, Ələkbər Qərib Naxçıvanlı.

Ələkbər Qərib Naxçıvanlı (Abbasov Ələkbər Tağı oğlu) 1910-30-cu illərdə ədəbi prosesdə yaxından iştirak edən, nəsr, publisistika, ədəbi tənqid və bədii tərcümə sahəsindəki səmərəli, məhsuldar fəaliyyəti ilə diqqəti çəkən istedadlı sənətkarlarımızdan biridir. Onun "Ələkbər Qərib", "Əliəkbər Naxçıvanlı", "Ələkbər Abbasov", "Ə.Qərib" və digər imzalarla çap etdirdiyi roman, povest və hekayələr, publisistik və ədəbi-tənqidi məqalələr, müxtəlif xalqların ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr istedad və zəhmətin, ciddi yaradıcılıq axtarışlarının məhsuludur. Lakin bu görkəmli ədibin çoxşaxəli yaradıcılıq fəaliyyəti diqqətdən kənar qalmışdır. Uzun müddətdir ki, onun ədəbi irsinin toplanılması və tədqiqi ilə məşğuluq. Axtarışların nəticəsi olaraq bir çox məqalələr dərc etdirmişik. Bu məqalədə isə yazıcının 1910-cu illərdə mətbuatda dərc olunmuş ilk hekayələrindən söz açacağıq.

Ələkbər Qərib Naxçıvanlı bədii və publisistik yaradıcılığa hələ Qori Müəllimlər Seminariyasında 1909-1913-cü illərdə təhsil alarkən başlamışdır. Onun həmyerlisi və tələbə yoldaşı Xəlil ağa Hacılarov Qori seminariyasındakı müəllimləri Firidun bəy Köçərli haqqında 1957-ci ildə Tbilisidə yazdığı xatirədə digər məsələlərlə yanaşı, Ələkbər Qərib Naxçıvanlını da yada salmış, onun da ədəbiyyata, mətbuata gəlişində ustad pedaqoqun təsirini və köməyini nəzərə çatdırmışdır: "...Tələbələrımızdən Ələkbər Abbasov öz yazdıqları məqalələri Bakı qəzetlərində çap edilmiş görürdi... Tələbələrin bu sahədəki fəaliyyətlərinə istiqamət yaradan Firidun bəy Köçərli idi" [1, s. 277-278]. Bu baxımdan Ə.Q.Naxçıvanlının "İşıq" qəzeti ilə əlaqələri maraqlıdır.

Azərbaycanda qadınlar üçün ilk mətbuat orqanı olan "İşıq" Bakıda 1911-ci ilin yanvar ayının 22-də nəşrə başlamış, 1912-ci ilin sonlarına qədər nəşr olunmuşdur. Mətbuat tariximizdən bəhs edən tədqiqatçılar "İşıq"ı gah jurnal (мәcmuə), gah da qəzet kimi yada salmışlar. Buna səbəb odur ki, "İşıq" həcminə və formatına görə qəzətdən bir qədər fərqli idi. Həftəlik nəşr olunan bu mətbuat orqanı səkkiz səhifədən az olmurdu. "İşıq"ın elə ilk sayında onun "tərbiyyə-i-ətfala (uşaqların tərbiyəsində – H.H.), ədəbiyyata, təbabətə və evdarlığa dair xanımlar qəzetəsi" olduğu dəqiqliklə vurğulanmışdı [2]. Bu mənada tədqiqatçı Amaliya xanım Qası-

movanın “İşiq”ı qəzet sayması düzgündür [3, s. 6-7]. “İşiq”ın redaktoru dövrün ziyalı qadınlardan olan Xədicə xanım Əlibəyova, nəşiri isə onun həyat yoldaşı, hüquqşünas və publisist Mustafa bəy Əlibəyov idi.

Onu da deyək ki, indiyədək Ələkbər Qərib Naxçıvanlının “İşiq” qəzetində dərc olunmuş bədii və publisistik əsərlərindən heç bir tədqiqatçı söz açmamışdır. Hətta həmin qəzet haqqında kitabça çap etdirmiş A.Qasımovanın əsərində də bu barədə heç bir qeyd yoxdur. Tədqiqat zamanı Ə.Naxçıvanlının “İşiq”da verilmiş bir neçə bədii və publisistik əsərini aşkara çıxardıq. Qəzetin 1911-ci ildəki 31-ci, 32-ci, 33-cü və 34-cü, 1912-ci ildəki 2-ci sayında, yəni 5 sayda Ə.Naxçıvanlının “Zavallı Leyla xala” hekayəsi oxuculara çatdırılmışdır [4]. Hekayənin adından sonra “L.İ.-yə töhfə” qeydi var.

Hekayə Daşlıbulaq kəndinin sakinlərinin qışdakı acınacaqlı durumunun təsviri ilə başlayır. Gənc müəllif kəndlilərin ağır güzəranını, maddi sıxıntılarını, çarəsiz halını həssaslıqla və ürək yanğısı ilə təsvir etmişdir. Yeməyə çörək, geyməyə paltar, daxmalarını isitməyə yanacaq tapmayan kəndlilər hər gün aclıqdan və şaxtadan ölmək təhlükəsi ilə üz-üzədirlər. Onlar məcbur qalıb əkin-biçin üçün zəruri olan at və öküzlərini dəyər-dəyməzinə satırlar, təki bu ağır durumdan yaxa qurtara bilsinlər. Yazıçının təsvirlərini həyəcansız oxumaq olmur: “Qəzadan bu il qışın əvvəlki iki ayları şiddətlə keçdi. Soyuq o dərəcədə şiddətli idi ki, Daşlıbulaq qəryəsində çox evlərin içində olan qab-qacaqlar buz bağlamışdı. Fağır kəndçilər nəhayət dərəcədə sıxıntı və zillət çəkirdilər. Zira taxılları və filcümlə əkinləri keçən il qayət az vüsula gəldikdən özlərinə qış üçün azuqə saxlamamışdılar. Buna binaən əksəri öz külfətinin əqəllən xörək və libasını mühəyya etməyə istiaətləri yox idi... Kömür almağa dəxi onlara bir miqdar pul lazım gəlirdi. İlin belə qıtlıq vaxtında heç kəsdə pul tapılmazdı... Bütün əlacları kəsildikdə yazıq kəndçilər öz külfətlərini, körpə balalarını və kəndlilərini bu sayaq dəhşətli fəlakətdən amanda saxlamaq üçün öz ev heyvanlarını; atlarını, öküzlərini, camış-inəklərini və sair kəndçi məişətində ən zəruri və lazımlı olan heyvanlarını bazarda əskik qiymətə satıb vüsul olmuş pulları ilə külfətlərinin ən mühüm mayehtaclarını mühəyya qılmağa məcbur olurdular. Bu növ əziyyət və əzabdan əlavə, soyuğun şiddətindən köy-kənd əhlinin gündəngünə xəstələri artırdı. Məsum cocuqlar bir növ qərib mərəzə düşər olub, həlak olurdular”.

Müəllif yazır ki, qışın sonu yaxınlaşdıqca kəndlilərin qəlbində ümid işartıları baş qaldırır, onlar qarşından gələn baharda əzab və fəlakətlərdən xilas ola biləcəklərinə ümid bəsləyirlər. Havalar isindikə sanki onların qəlbləri də hərərlə dolur. Baharın gəlməsini uşaqlar və yeniyetmələr daha böyük sevinc hissi ilə qarşılayırlar. Təhkiyənin davamından öyrənirik ki, onlar qaval, qarmon, mizqan çalır, oxuyub oynayır, ətrafdakıları da şənləndirirlər. Bu kimi nikbin təsvirlərin ardınca qəmli, ürək parçalayan mənzərə ədəbi müstəviyə gətirilir. Yazıçı kəndin kənarındakı bir daxmada yaşayan ana ilə xəstə oğulun köməksiz, çarəsiz halına diqqət yönəldir: “Lakin həmin bu vaxtda köyün kənarında xarabaya bənzər bir daxmada bir dul arvad pəncərənin qabağından yerdə dizlərini qucaqlayıb, məyus və məhzun ahı ah üstündən çəkərək xamuşanə gözlərinin yaşını ruxsarına cari qılırdı. Qüvvəsindən heç bir şey felə gəlmədiyindən və öz yazıq halına bir çarə aramaqdan pək aciz olduğundan dərd və qəminin şiddətli alovunu özünün göz yaşları ilə söndürməkdən savayı heç bir şeyə qadir və muxtar deyildi. Bu övrətin sağ tərəfində divarın dibindən on yaşında, xəstəlikdən zəif bir səbi yatacağına uzanmışdı”.

Kənd uşaqlarının çalib-oxumaq səsi getdikcə daha da yaxınlaşır, xəstə çocuq isə ac-yalavac vəziyyətdə öz dərdləri ilə baş-başdır. Onun anası Leyla xala neçə günlər ərzində çəkdiyi əzab-əziyyətdən sonra daha da zəifləmiş, halsız qalmışdır. Biçarə qadın Tanrıya üz

tutaraq ömür kitabını vərəqləyir, keçənləri yada salır, böyük Yaradandan imdad diləyir. Yazıçı bu vasitə ilə zavallı Leyla xalanın acı taleyini oxuculara çatdırır. Bu daxili monoloq özünün sentimental qayəsi, yanıqlı mündəricəsi ilə səciyyələnir: “Pərvərdigara, mənə nə bədbəxt, nə xar-zəlil bir şəxs yaratdın! Ah, mənim nəhs taleyim!.. İki aylıq səbi (qız uşağı) olduğum halda anam vəfat etmiş. Anamın vəfatından sonra yadlar, rəqiblər əlində qalaraq daima ağlar, zarıncı oldum... Gah o qonşunun, gah bu qonşunun qucağında dirilik edib, iki yaşınadək bir gün ac, digər gün tox zavallı ömrümü keçirdim. Ah, nə bəlalər, nə müsibətlər çəkdim!.. Madərimin vəfatından sonra çox keçmədi ki, atam gedib bir özgə arvad təzvic etdi. Bu analıq bizim evimizə gələn zamanı dörd yaşına yeni girmişdim... Bu sitəmkar analığının əlinin altında mən böyüyüb on iki sinnimə yetişdim... Atam evləndəndən sonra dəxi pərişan, naümid, bikəs bir yetim olmuşdum. Diriliyin məndən ötrü dəxi heç bir hüsnü bulunmazdı...”.

Məlum olur ki, analığın təkidi ilə Leyla on dörd yaşındaykən zorla qonşu kənddəki otuz yaşlı birisinə ərə verilmiş, lakin orada da xoş gün görməmişdir: “Səkkiz ilin müddətində həmin bu ərım ilə bərabər çöllərdə, zəmilərdə, isti günlərin qabağında satılma qul kimi işləməkdən belim bükülüb, əllərim qabar oldu. Fəqət heç bir qədr və qiymətim bilinmədi. Tüdməcəz, bədxasiyyət kişinin əlində əsir olub, düşnam və murdar fəhşlərini qəbul etdim. Dəhşətli kötəklərinə uzunqulaq kimi dözdüm. Lakin övlad anası olduğdan sonra ərım qəflətən mərhum oldu”.

Bəla ardınca bəla gəlir. Ərinin ölümündən sonrakı dörd il ərzində iki körpə balasını böyütmək üçün hər əzaba qatlaşan Leylanın qəlbinə yenə də dağ çəkilib, amansız əcəl övladlarını əlindən alır. Bundan sonra öz əməyi ilə güzəranını təmin etməyə çalışan Leyla hər cür çətinliklərlə üzləşir, güclə başını dolandıra bilir, nəhayət, yenidən ailə qurur. Tale bu dəfə də üzünə gülmür, yeni nigahdan oğlu dünyaya gəlir, binəva çocuq iki yaşına çatmamış atası ölür. Zavallı Leyla daha da ağır vəziyyətə düşür, övladını zor-bəla ilə böyüdür, xəstəlik də bir yandan... Beləcə, müəllif Leyla xalanın acılarıyla dolu həyat yolunun qısa tarixçəsini təsirli bir tərzdə oxucuya çatdırır. Bu məqamda da təzadlı təqdim və yozumlar hekayənin bədii siqlətini daha da artırır. Bir tərəfdə öz dərdləri ağuşunda çırpınan kimsəsiz qadın və onun xəstə oğlu, digər tərəfdə də deyib-gülən, çalıb-oyunayan uşaqların bayram ovqatı.

Təhkiyə və təsvirlərin davamında süjetin yeni şəxəsi boy verir. Müəllif bu dəfə diqqəti Daşlıbulağa yaxın olan digər bir kənddəki yeniyetmələrin Xıdır payı yığmaq üçün evləri dolaşmasına yönəldir: “Xülasə, “Eydi-Xıdır” münasibəti ilə bu çocuqlar eldəki adətlərinə müvafiq dəstə ilə evləri birər-birər dolanıb, avaz ilə səda-sədaya verərək oxuyub, özləri üçün qism-qism pay cəm edirdilər. Bu axşam hamı evlərdə bayram olduğuna görə hər dürlü xoşkbar, növ-növ qovurqa, şirniyyat və sair şeylər mövcud olduğundan “Xıdır Xıdır” gəlmiş çocuqlara yaxşı paylar və əksəri bəlkə xoşkbar (çərəz) və qovurqa əvəzinə pul verməyi kəndilərinə borc bilirdilər”.

Müəllif bu uşaqların başçısı olan on beş yaşlı İskəndərin təmiz qəlbli, insafli, zəhmətsevər bir yeniyetmə olduğunu daha ətraflı şəkildə, səciyyəvi xarakter əlamətləri ilə canlandırmışdır. Bu isə gələcək hadisələr üçün müvafiq bədii əsaslandırma funksiyası daşıyır: “Bu uşağın atası çox fağır, miskin olub, ancaq kəndisinin biaram səy və kuşisi ilə öz külfətinin zəruri ruzusunu qazanırdı. Oğlu İskəndər isə pədərinin külfətdən ötrü bu minval müttəsil çalışmağını görübən qeyrətinin və vicdanının güclüyündən onunla bərabər hər bir məqamda qüvvəsindən fələ gəlidiyi qədər çalışıb, səy və təlaş etməkdə əsla müzayiqə etməzdi. Yaşının azlığına baxmayaraq, məzkur çox böyük vicdan sahibi, rəhimdar, fəsihdil olub, cəmi kənd əhlinin mabeynində yaxşı məhəbbət və ehtiram kəsb etmiş idi. Vaqien, İskəndər bilsəydi ki, kənddə

bir evdə, ya bir tifli-yetim və ya bir fağır yoxsuzluqdan və aclıqdan korluq çəkir və heç kimsədən müavinət gözləmir, həmin saat onun imdadına yetişib, bir vəsilə ilə binəvanı rizamənd qılmasaydı, özü nə təama meyl etməzdi və nə istirahətə qərarı gəlməzdi”.

Öz kəndlərindən sonra Daşlıbulağa yönələn uşaqların bayramda toplayacaqları pulları nəyə sərf edəcəkləri barədə düşüncələrini də yazıçı təbii şəkildə canlandırmışdır. Onlar Daşlıbulaq kəndinin evlərini dolanıb hədiyyələr topladıqdan sonra ən axırda Leyla xalının qapısında çalib-oxuyaraq bayram payı istəyirlər. Şirin yuxuda olan qadın uşaqların səsinə oyanıb qapıya çıxır: “Balaları rizamənd yola salmaqdan ötrü heç bir şeyə gümanı gəlmədiyindən binəva arvadın canı şiddətlə sıxılırdı. Həzin sövt ilə:

– “Xudavənda, mən nə edim, nə söyləyim ki, məsum balaların qəlbləri sınmasın”, deyərək uşaqlara yanaşdı: – Balalarım, sizə bir pay verməkdən lap acizəm. Zira evimizdə heç bir şey yoxdur. Neçə müddətdir ki, oğlum evdə xəstə yatır. Kəndimizə gündəlik xörək də tapmağa qadir deyilik. İndi nə etməli? “Yoxun” hər iki üzünü qara olur... Ümid ki, məndən inciməyəsiz!”

Axşamdan bəri deyib gülən uşaqların da şən ovqatı dəyişir. Onlar Leyla xalaya pərişan bir halda baş endirib oradan uzaqlaşır və bu zavallı qadını narahat etdiklərinə görə özlərini qınayırlar. Dəstənin başçısı İskəndər isə dərin fikirlərə qərq olmuşdur. Müəllif onun qəlb aləmində baş qaldıran narahat duyğuları, zavallı qadının və onun xəstə oğlunun halına ürək-dən acımasını, dərin sarsıntı keçirməsini təsirli lirik-psixoloji təsvirlərlə nəzərə çatdırmışdır: “Leylanın sözləri onun pək lətif qəlbini ox kimi dağlayıb, bir an xatirindən çıxmayırdı.

– Pərvərdigara, bu biçərə arvadı və xəstə yetimini bu çahi-zəlalətdən qurtarmağa bir istitətim varmı? Bunlara bir müavinət göstərməyə nə çarə arayım? Ax! Xudaya, nə üçün mənə zəngin etməyibsən ki, laməhala belə bədbəxtləri, zarıncı yetimləri mühafizət edim? Ah-ah! Nə yaman övza, nə qara gün! İnsafdırmı mənə canı salamat, qəlbini şad rahatca atamın qazandığından yeyib keyf edim, amma bu bimar yetim anası ilə ac-acına küncərdə qalsın? İskəndərin bilaixtiyar belə fikirlər qəlbindən keçdiyi halda cismi od kimi yanıb, qeyrətindən didələri yaş ilə dolmuş idi”.

İskəndər uşaqlara üz tutaraq deyir:

– Yoldaşlar, siz nə tövr istəyirsiniz, hər kəs öz hissənizi aparın! Amma mən öz payımı büsbütün alıb Leyla xalaya verəsiyəm. Zira o fağır-binəva, aciz bir arvad tayfasıdır. Əlavə, oğlu naxoş olduğundan necə ki, gördünüz, küncərdə qalmışdır. Bu günkü gündə onlara bir müavinət göstərməkdən dəxi savab bir şey yoxdur”.

Digər uşaqlar da onunla həmfikir olaraq yenidən Leyla xalının daxmasına doğru qayıdırlar. Qadın onların geri dönüşünün səbəbini soruşduqda İskəndər niyyətlərini anladır: “İskəndər dolu torbanı kamali-ədəblə Leyla xalının hüzuruna təqdim edib, tələsik cibindən pul kisəsini çıxarır, deyir:

– Xala, bu şeylər biz bu gecə yığdığımız xoşkənar (çərəz), şirniyyat və sairələrdir. Mən və yoldaşlarım səndən artıq təvəqqe edirik ki, bunları bizdən qəbul edəsən. Hərçənd bunların maliyyəti bir şey deyil, amma bəhşəmə qəbul etməyin ilə bizi ziyadə məmnun qılırsan.

Sonra İskəndər kisədəki pulların cəmisini... torbanın üstünə qoydu. Binəva arvad balaca balaların bu dərəcədə himmət və səxavətlərini görüb fəvqəladə mütəəssir olub, xeyir-dua ilə bunları yola saldı”.

Göründüyü kimi, bu maraqlı hekayədə uşaqların kimsəsiz qadına yardımını təsirli boyalarla canlandıran gənc müəllif humanizmi, xeyirxahlığı təbliğ edir, oxucuları da təmiz qəlbli, insafli olmağa səsləyirdi. Hekayədə yazıçının yaratdığı dolğun peyzajlar, ədəbi

müstəviyə gətirdiyi etnoqrafik detallar, təsvir etdiyi adət-ənənələr koloriti daha da qüvvətləndirmişdir. Müəllifin “Xıdır” sözünü Xızır peyğəmbərlə bağlaması da maraq doğurur. Uşaqların qapı-qapı gəzərək bayram sovqatı yığarkən oxuduqları nəğmələr də tarixi-etnoqrafik səciyyəsi ilə diqqəti çəkir:

Xıdıra Xıdır deyərlər,
Xıdıra çıraq qoyarlar.
Mən Xıdırın nəyiyəm?
Ayağının nalıyam,
Atının torbasıyam.
Xanım, ayağa dursana,
Yük dibinə varsana,
Boşqabı doldursana,
Xıdırı yola salsana.
Xıdır gəlib hay ilə,
Bircə dilğır day ilə.
Dayı batdı palçığa,
Çıxartdıq hay-huy ilə.

Yuxarıdakı nəğmə ilə onun hazırda daha çox işlənən variantları arasında müəyyən fərqlərin də olduğunu deməliyik. Yazıçının təbiət təsvirləri, kənd məişətindən yaratdığı lövhələr də əyani müşahidələrin ifadəsi kimi təsirli və inandırıcıdır. Məsələn, Daşlıbulaq kəndinin axşamüstü durumunun, görünüşünün təsviri bu baxımdan xarakterikdir: “Gecə qara niqabını yerin üzünə saldıqda ara-sıra əsən isti yellər evin qabağındakı uca təlmələrin şaxələlərini hərəkətə gətirirdi... Otlaqdan...qayıdan... qoyun və quzuların mələşməyi, inəklərin bağirtısı, atların kişnəməyi, digər tərəfdən də yel əsdikcə ağacların yarpaqlarının xışıltısı biribirinə qarışıb, qərribə bir avaz dərk olunurdu. Cavan qızlar və arvadlar əllərində su ilə dolu küpə, bardaq, səhəng bulaq tərəfdən sürətlə qayıdıb gəlirlər. Bir az vaxt keçmiş köydə və ətraflarında cəmi səs və sədalar xamuş olub, hər tərəfi dərin sakitlik çulğadı”.

Gənc yazıçının ilk əsərlərindən olan “Bacı və qardaş” hekayəsi isə Bakıda çıxan “Məktəb” jurnalının 1913-cü ildəki 7-ci sayında “Əliəkbər Naxçıvanlı” imzasıyla dərc olunmuşdur [5, s.107-110]. Əsər uşaq ədəbiyyatımızın maraqlı nümunələrindən sayıla bilər. Gənc müəllifin uşaq məişətinə, psixologiyasına və dünyagörüşünə yaxından bələdliyi razılıq doğurur. Hekayənin əsas obrazları qardaş və bacı-Teymur ilə Fizzədir. Əsər böyük bacıları Zərəfşanın onları yuxudan oyatmasının təsviri ilə başlayır. Sonra onlar çoxdankı arzularının gerçəkləşdiyini eşidirlər. Belə ki, xidmətçi İsmayıl lələ xahişlərini nəzərə alıb uşaqlar üçün bir dovşan balası tutub gətirmişdir. Bacı ilə qardaş dovşanı oynatmağa getmək istərkən anaları onları hər şeydən əvvəl təmizliyə riayət etməyə, əllərini, dişlərini yumağa, vaxtında yemək yeməyə çağırır:

“Bəs nə üçün üzünüzü, əllərinizi yuyub, çay içməmişsiniz? Teymur, bir sən əllərinə bax, gör nə haldadır? Sənin üçün çox böyük eyibdir ki, əllərini bu sayaq kirlə və çirkin saxlayırsan... Mən sizə neçə dəfələrlə söyləmişəm ki, səhər-səhər üzünüzü, əllərinizi, dişlərinizi yumamışdan bir işə başlamayınız”.

Əslində burada müəllif ananın dili ilə təkcə Teymuru və Fizzəni yox, ümumən bütün uşaqları təmizkar, səliqəli olmağa səsləməklə tərbiyəvi fikirlər ifadə etmişdir. Hekayənin sonrakı epizodları uşaqların dovşan balası ilə oynamaları üzərində qurulmuşdur. Müəllif balaca uşaqların sadə, səmimi duyğularını maraqlı tərzdə açıb göstərə bilmişdir. Belə ki, uşaqlar gah dovşana şirniyyat yedirtmək fikrinə düşür, gah sərirləməsi üçün onu bağçaya

aparır, gah atıb-tuttur, gah qulaqlarını dartır, gah da tikdikləri yuvada yatırtmaq istəyirlər. Onların son təşəbbüsü dovşanı təmizkarlığa yönəltməklə bağlı olur. Hekayədən bir parçaya diqqət yetirək:

“Fizzə dovşanın ağzını ayırıb, diqqət ilə dişlərinə baxır və qardaşına deyir ki:

– Bura bax, Teymur! Gör bunun dişləri necə kirli və murdardır. Yadındadırmı, anam deyirdi ki, dişin çirkli olması çox zərərli. Bundan insan naxoş olur. Ona görə, gəl, bunun dişlərini qəşəngcə yuyub təmizləyək”.

Belə də edirlər. Dişləri fırçalanan dovşan son nəticədə onların əlindən qaçır. Hekayədə bir tərəfdən, uşaq məişətindən maraqlı səhnə sənət dili ilə canlandırılmış, digər tərəfdən də sağlam həyat tərzini üçün zəruri olan təmizkarlıq, səliqəli olmaq, vaxtında qida qəbul etmək kimi məsələlər bədii şəkildə ifadə olunmuşdur. “Bacı və qardaş” hekayəsinin dilinin çox sadə və anlaşılıq olduğunu da deməliyik. Belə əsərləri dərc etməklə “Məktəb” jurnalı müvafiq tərbiyəvi qayə izləmişdir.

Ələkbər Naxçıvanlının “Bacı və qardaş” hekayəsi ilə bağlı bir məsələyə də aydınlıq gətirmək istəyirik. Folklorşünas alim, professor M.H.Təhmasib “Məktəb” jurnalında folklorla münasibət məsələsi” adlı məqaləsində öləri şəkildə bu əsərə də toxunmuş, uşaqların oxuduğu “Əkil-bəkil quş idi” mahnısının hekayə ilə lazımınca əlaqələndirilmədiyini yazmışdır [6, s. 20]. Fikrimizcə, mərhum alimin həmin iradı o qədər də əsaslı deyil. Belə ki, hekayədə dovşanı oynadan uşaqların şadlanaraq müxtəlif mahnılar oxuması bildirilir ki, adı çəkilən nəğmə də onlardan biridir:

Kaküllü bir quş idi,
Divarda oturmuş idi.
Getdim onu tutmağa,
O, məni tutmuş idi.
Meydana salmış idi.
Meydanın ağacları,
Dən gətirər ucları.
Çəpər çəkdim, yol açdım,
Qızıl gülə dolaşdım.
Bir dəstə gül dərməmiş,
Anası gəldi, mən qaçdım.

Şübhəsiz ki, bu hekayədə uşaqların oyun zamanı öz yaş səviyyələrinə, maraq dairələrinə, psixologiyalarına müvafiq olan mahnıları, o cümlədən yuxarıdakı parçanı oxuması tamamilə təbiidir və mətndə onun verilməsində uyğunsuzluq, əsərin ideya-bədii strukturu ilə bağlanmamaq əlaməti axtarmağa lüzum yoxdur.

Yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirən gənc yazıçı bir-birinin ardınca yeni hekayələr qələmə almış, onları 1914-cü ildə Bakıda “Haqq divanı” adlı kitabında toplayaraq oxuculara təqdim etmişdir. “Ələkbər Naxçıvanlı” imzasıyla çap olunmuş həmin kitabda müəllifin üç hekayəsi verilmişdir: “Haqq divanı”, “Faciə”, “Uşaq divanı”...

Ümumiyyətlə, Ələkbər Naxçıvanlının ilk qələm təcrübələrindən olan “Zavallı Leyla xala”, “Bacı və qardaş” hekayələri həm mövzu-ideya, həm də bədii məziyyətləri ilə iyirminci əsrin əvvəlləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının diqqətəlayiq nümunələrindən sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Firidun bəy Köçərlinin şəxsi arxivi / Tərtib edən və nəşrə hazırlayan M.Adilov. Bakı: Nurlan, 2006, 286 s.
2. “İşiq” qəz., Bakı, 1911, 22 yanvar, № 1.
3. Qasımova A. Azərbaycanda ilk qadın mətbuatı: “İşiq” qəz., Bakı: Adiloğlu, 2010, 56 s.
4. Naxçıvanlı Ə. Zavallı Leyla xala. “İşiq” qəz., 1911, № 31, № 32, № 33, № 34; 1912, № 2.
5. Naxçıvanlı Ə. Bacı və qardaş. “Məktəb” jurnalı, Bakı, 1913, № 7, s. 107-110.
6. Təhmasib M. “Məktəb” jurnalında folklorə münasibət məsələsi / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. 5-ci kitab, Bakı: Elm, 1977, s. 3-27.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: huseyn.hashimli@mail.ru

Huseyn Hashimli

FIRST STORIES OF ALAKBAR GARIB NAKHCHIVANLI

The article is dedicated to the creativity of the forgotten writer Alakbar Garib Nakhchivanli. A.G.Nakhchivanli is one of the prominent representatives of the sentimentalism literary trend in the twentieth century Azerbaijani literature. His prose works attract attention with their ideological and artistic excellence.

A.G.Nakhchivanli began his artistic career when he studied at the Gori Teachers' Seminary in 1909-1913. The article analyzes the first stories he wrote in those years. The theme, idea, art features of the writer's stories such as “Poor aunt Leila”, “Sister and brother” have been reviewed and specific points have been determined. The presentation of noble humanistic feelings plays a key role in the stories. The works also focus on the use of folklore, especially folk songs. The author's skill in creating an image within a concise plot, his skillful depiction of the world of the heart, feelings and emotions of the images are also the main features of these works. The stories “Poor aunt Leila”, “Sister and brother” by A.G.Nakhchivanli can also be considered as noteworthy examples of Azerbaijani children's literature.

Keywords: *Azerbaijani literature, literary prose, literary environment in Nakhchivan, Alakbar Garib Nakhchivanli.*

Гусейн Гашимли

ПЕРВЫЕ РАССКАЗЫ АЛЕКПЕРА ГАРИБА НАХЧЫВАНЛЫ

Статья посвящена творчеству забытого писателя Алекпера Гариба Нахчыванлы. А.Г.Нахчыванлы – один из видных представителей литературного течения сентиментализма в азербайджанской литературе двадцатого века. Его прозаические произведения привлекают внимание идейно-художественным совершенством.

Художественное творчество А.Г.Нахчыванлы началось в 1909-1913 годах, когда он учился в Горькой учительской семинарии. В статье были проанализированы его

первые рассказы, написанные в те годы. Рассмотрены тематические, идейные, художественные особенности рассказов писателя “Бедная тетя Лейла”, “Сестра и брат”, определены характерные моменты. Нежные гуманистические и высокие чувства занимают основное содержание его рассказов. В рассказах также было уделено внимание вопросам использования фольклора, особенно народных песен. Одним из основных достоинств этих произведений является умение автора создавать образ в компактном сюжете, умело изображать душевный мир образов, чувства и эмоции. Рассказы Алекпера Гариба Нахчыванлы “Бедная тетя Лейла”, “Сестра и брат” также можно отнести к образцам азербайджанской детской литературы.

Ключевые слова: *азербайджанская литература, художественная проза, литературная среда в Нахчыване, Алекпер Гариб Нахчыванлы.*

Daxilolma tarixi: İlkin variant 03.04.2020
Son variant 08.05.2020